

שיעור הלכתי שבועי מפי מורנו ורבנו
הרה"ג דוד שלום נקי שליט"א
מו"צ ומחבר סדרת הספרים "בהלכה ובאגדה"

השיעור נמסר בימי ראשון בשעה 19:00
בבית הכנסת "אהל זאב" רחוב בר כוכבא 12 דימונה

גליון 32

"וְהַתְעַנְּג בְּדָשׁוֹן נַפְשְׁכֶם, הַטּוֹ אֲזַנְכֶם וְלִכְוֹ אֱלֹהֵי, שְׁמַעְנוּ וְתַחֲזִי נַפְשְׁכֶם" (ישעיה נה ב)

המשך - לימוד תורה בלבד או בשילוב מעט עבודה

שכל אברך ילך לעבוד כמה שעות, מאשר ללמוד תורה כל היום ככולל,
ועל ידי זה, ישאר חלקו לעולם הבא מושלם?

ב. והנה, ראשית כל נשכח מה שהבאנו בשיעור הקודם, שגם בעל
אומנות שעליו נאמר: "וְגִיעַ כַּפְיָךְ כִּי תֹאכַל, אֲשֶׁרֶיךָ וְטוֹב לָךְ", אין
הכוונה שכל היום יעבוד בחנות או במפעל ויעשה כסף, ובערב יבוא
איזו שעה לשמוע שיעור תורה, אלא כמו שכותב הרמב"ם (הלכות ת"ת פ"ג
ה"ט): "ועושה מלאכה בכל יום מעט כדי חייו, אם לא היה לו מה יאכל,
ושאר יומו ויליו עוסק בתורה". ובמקום אחר הגדיר את זה בזמן (שם
פ"א ה"ב): אם היה בעל אומנות, יעסוק במלאכתו שלש שעות, ותשע
שעות יעסוק בתורה. ואם ככה הם פני הדברים, הרי למציאות של
היום, כמעט ואין מצב למצוא עבודה של שלש שעות, וממילא יצטרך
לעבוד הרבה יותר, ומתי אם כן ישאר לו זמן לעסוק בתורה כהוגן?
ועל כורחנו לומר שילמד תורה כל היום ויתפרנס מנדיבי עם המבינים
במעלת התורה והתמיכה בתלמידי חכמים. וכמו שפירש רבנו חיים
בן עטר בספרו ראשון לציון, שבמקרה שהם מבינים את המעלה, וכל
שכן אם הם בעצמם מבקשים לזכות להיות חלק בתורתו, בזה מסכים
הרמב"ם שרשאי להתפרנס מהם. אבל לא שיטיל עצמו על הציבור
ויכריחם לפרנסו, שבאופן זה אסר הרמב"ם בכל מציאות שיהיה. ע"ש.

ההבדל הגדול בין הדורות הקדמונים לדורותינו. באור דברי
הגמרא (שבת קיב ע"ב): אם ראשונים כבני אדם - אנחנו כחמורים.
שיטת רבי מאיר בהנהגת האדם, האם לשלב עבודה או לא.
באור מחלוקת רבי ישמעאל ורבי שמעון בר יוחאי בהנהגת
האדם (ברכות לה ע"ב). תורה שנקנית ביסורים, התוצאות מרחיקות
לכת. למה דוקא רשב"י זכה למה שאף אחד לא זכה? באור
מחלוקת יעקב אבינו ויוסף הצדיק בהנהגת האדם. מה יברך
כל אבא מישראל את בניו? "כל המקיים את התורה מעוני,
סופה לקיימה עושר". העניות הנוראה שגדל עליה מרן זצ"ל.
לפני 80 שנה, מי היה נחשב לעשיר, ומי היה נחשב למיליונר? מתי
הגלידה היא לא מותרות, ויקבל שכר על כל כפית גלידה? באור
המשנה (אבות פ"ז מ"ד): "כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל..."

יחי ההבדל הגדול בין זמנם לזמנינו

ג. אבל באמת, גם אם המצא תמצא עבודה של שלש שעות, הנה
האור החיים בספרו חפץ ה', לאחר שפירש את הגמרא בברכות כ"ל
שיש מעלה ביגיע כפיים, הוסיף וכתב: ואני הצעיר אומר, כי לא דיבר
החכם בגמרא אלא בזמנם שהיה להם דעת זך ורוב תורה, לזה יותר
טוב ליהנות מיגיעו, מה שאין כן בזמנינו כי נתמעטו הדעות, והלוואי
ואולי ילמד כל היום וכל הלילה, ויוכל להשיג לידע ולהבין בתורה
ולידע כל דיני התורה הצריכים. כי בעוונות נתמעטה התורה ולומדיה,
ופשיטא שיודה החכם ויאמר דהאינדא ילמוד כל היום ויסתפק
מהזולת, וטוב לשניהם. עכ"ד.

התנאים והאמוראים עסקו מעט במלאכה

ד. ולכן מה שמצאנו אצל רבותינו התנאים והאמוראים קדושי עליון
שרבים מהם היו עוסקים במלאכה, ובכל זאת נעשו גדולי עולם
מעתיקי השמועה דור אחר דור, כמו: הלל הזקן (יומא לה ע"ב), ורבי עקיבא
שהיו מתפרנסים מחטיבת עצים (אבות דרבי נתן פרק ו'), ורבי מאיר שהיה
סופר סת"ם (עירובין יג ע"א), ורבי אלעזר בן עזריה שהיה סוחר בין ושמן
(בבא בתרא צא ע"א), ושמעון הפקולי¹ שהיה מוכר צמר גפן (ברכות כח ע"ב), ורבי
יוחנן הסנדלר, ורבי יצחק נפחא, וקרנא האמורא שהיה "ינן", מומחה
לבדיקת יין, שהיו המוכרים מביאים לפניו חביות יין, ומריח אותם

תקציר השיעור הקודם

א. בשיעור הקודם דברנו על אותו בחור בעל תשובה שזכה שהקב"ה
הערה עליו רוח טהרה ממרום, ובמסירות נפש עזב את הבלי העולם
הזה, בשביל 'לְחֻזוֹת בְּנֵעַם ה' וּלְבָקֶר בְּהִקְלוֹ', ומידי יום מגיע לשיעורי
תורה, וגם משתדל ללמוד בעצמו משך כמה שעות בכל יום. לאחרונה
מפאת שקשה לו לגור בבית הוריו ולהתעלות ביראת שמים, לכן
החליט לשכור דירה לעצמו, וכיון שהוצרך לכסף עבור שכירות הדירה,
לכן חשב לצאת לעבוד. בחסדי השם דברנו על לבו שיכנס ללמוד
בכולל, וכך אט אט יתעלה בתורה וביראת שמים טהורה, וגם יקבל
משכורת באופן שיהיה לו להוצאות הדירה ומעט יותר. אבל הוא
הקשה מהגמרא בברכות (ח ע"א): "גדול הנהנה מיגיע כפיו יותר מירא
שמים", ומפורש שעדיף שאדם יעבוד עבודת כפיים ויקבל משכורת,
מאשר להיות ירא שמים שלא עובד, ויסתפק בתמיכה של הכולל או
מאחרים. והבאנו גם את האור החיים הקדוש בספרו "חפץ ה'" שכך
פירש את הגמרא, שהנהנה מיגיע כפיו על ידי שמשלב מעט עבודה,
ישמר חלקו לעולם הבא מושלם, ולכן נאמר עליו "אשריך בעולם הזה,
וטוב לך לעולם הבא", לעומת הירא שמים שלא נאמר בו "וטוב לך",
כי בעולם הבא יגרע חלקו בשביל אותם שתמכו וסייעו לו שנוטלים
מחלקו בשבילים. וכן פירשו הרמב"ם ועוד כפי שהארכנו בשיעור
הקודם. ולפי זה, השאלה נשאלת, שלכאורה אולי באמת היה עדיף

כח ז': "פֶקוּ פְּלִילְיָהּ", דאפיק לבאה מן דינא דההוא עלמא. וכמה חכמי דרא דנפקו
מיניה אקרון פקולי. [וכמה חכמי הדור שייצאו ממנו ונקראו "פקולי"]. ולפי זה אפשר
שגם רבי שמעון הפקולי היה מצאצאיו של רבי נחום הפקולי, ונקרא על שמו. ואולי
לכן רש"י במסכת מגילה (יז ע"ב) כתב, הפקולי, יש אומרים שמשכתו בצמר גפן.

¹ עיין בזוהר חדש (רות מב ע"א) מעשה נורא ואיום, מה זה כח של תשובה שעשה רבי
נחום הפקולי, וזכה לעסוק בתורה, עד שהוציאו את אביו מגהינם, אפילו שהיה רשע
מרושע שלא הניח עבירה שלא עשה, והכניסו אותו לגן עדן, והושיבו אותו בין
הצדיקים. ואומר הזוהר הקדוש: ואמאי קרו ליה רבי נחום "הפקולי"? שנאמר (ישעיה

וידוע אם היין יחמיץ בקרוב, ואז היו מוכרים אותו מהר ולא מפסידים (כתובות קה ע"א). וכן רב הונא היה דולה מים ומשקה את שדותיו (שם), וכמבואר גם בברכות (ה ע"ב) שהיה לו כרם והחמיצו לו ארבע מאות חביות יין. ורב יוסף היה עוסק בטחינה בריחיים, כדי להתחמם ולהזיע. ורב ששת היה עוסק בנשיאת קורות ומשאות, אמר: גדולה מלאכה שמחממת את בעליה (גיטין טז ע"ב), ועוד כיוצא בהם. אין להביא ראייה מהם, כמבואר בספר חפץ ה' כי גדול ההבדל בין זמנם לזמנינו.

מה אנחנו מה חיינו מה כוחנו מה גבורתנו

ה. ואם את הדברים האלה דיבר הגר"ח בן עטר לפני קרוב ל-300 שנה, על אחת כמה וכמה בדורות שלנו שהולכים הלך וחסור, ובעוונות נתמעטו הלבבות והתקטנו המוחים. הלא אפילו חכמי הגמרא אמרו (שבת קיב ע"ב), אם ראשונים כמלאכים - אנחנו כבני אדם, ואם ראשונים כבני אדם - אנחנו כחמורים, ולא כחמורו של רבי פנחס בן יאיר, אלא כשאר חמורים.² וכן אמר רבי יוחנן (עירובין נג ע"א): ליבם של ראשונים פתוח כפתחו של אולם [של בית המקדש שהיה רחב עשרים אמה], ליבם של אחרונים כפתחו של היכל [שהיה רחב עשר אמות], ואנו כמלא מחט סדקית [שתופרים בה סדקי בגדים, שהנקב שלה דק ביותר]. אביי אמר, ואנחנו "כי סיכתא בגודא", ההבנה שלנו כל כך קשה, כמו יתד שנועצים בחור קטן שבקיר שבקושי הוא נכנס. רבא אמר, אנחנו "כי אצבעתא בקירא", כמו אצבע שתוחבים בשעוה קשה שאינה יכולה ליכנס, אלא נדבקת מעט, כך אנחנו מתקשים בסברא. ואם גדולי האמוראים אמרו כן, מה אנחנו נענה אחריהם. והלא הלוואי שמי שלומד תורה כל היום, יהיה באמת תלמיד חכם, אבל מי שמשלב גם עבודה, איך יהיה תלמיד חכם. וצא וראה, כמה באמת נעשים תלמידי חכמים מאותם שעובדים בחלק מהיום!?

עצת יצר הרע

ו. גם הגאון רבי משה פיינשטיין בשו"ת אגרות משה (י"ד ח"ב סימן קטז) כתב כיוצא בזה לפני כ-60 שנה, ועל אחת כמה וכמה בדור שלנו, וזה תוכן דבריו: ואני אומר כי אלו המתחסדים להפסיק מללמוד ולעסוק במלאכה ובמסחר וכדומה, הוא בעצת יצר הרע עד שלבסוף הם שוכחים אף המקצת שכבר למדו, ואין היצר מניחם אף לקבוע זמן קצר לתלמוד תורה, כי אם הראשונים כמלאכים אמרו שאי אפשר לעסוק בתורה ולהחכים בה כשיעשה מלאכה להתפרנס ממעשה ידיו, כל שכן בדורנו דור יתמא דיתמי, וגם אין לנו הנשים הצדקניות שירצו לסבול עוני ודחקות כמו שהיה בדורותם, שבודאי אי אפשר לשום אדם להתגאות ולומר שהוא יכול לעשות מלאכה וגם להחכים בתורה. לכן לא יעלה על מחשבתך עצת היצר הרע שיש בקבלת פרס שלומדים בכללים, או פרס של רבנים ומלמדים וראשי ישיבה איזה חטא וחסרון מדת חסידות, שהוא רק להסית לפרוש מן התורה. ומי יתן והיו נמצאים עוד מתנדבים לפרנס הרבה תלמידי חכמים, היו מתרבים בני תורה גדולי ישראל ובעלי הוראה כרצון השם יתברך שאין לו בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד. ע"כ.

² ולכאורה יש לשאול, הרי גדולי האמוראים אמרו כן בדורותם, שאם ראשונים כמלאכים אנחנו כבני אדם, נמצא אם כן שהם כבני אדם. ואם כן מה אנתנו? חלילה כמו חמורים, והרי זה נגד המוחש לבוא ולומר שאנחנו חמורים. ומצאתי שהגאון ההפלא"ה כותב בהקדמה למסכת כתובות, שבדורות הראשונים היו החכמים הגדולים משפיעים הרבה חכמה ותבונה עד כדי כך שהיתה החכמה מתפשטת בכל העולם ואפילו בבהמות, שגם הן היו מושפעות בחכמה מסוימת. ועל זה אמר שאנחנו כמו החמורים שבדורותם שהיתה להם חכמה מסוימת. וזהו הוא גם מבאר, מה שאמר "ולא כחמורו של רבי פנחס בן יאיר", כי לכאורה הוא מיתור, כי מה ההוה אמנא לומר שאנחנו בדיק נהיה כמו חמורו של רבי פנחס בן יאיר. אבל לפי מה שבאר שמדובר על החמורים שבדורות הקדמונים, היינו יכולים לטעות אולי לפחות אנחנו כמו החמור של רבי פנחס בן יאיר, לכן פרשה הגמרא שגם זה לא, אלא אנחנו כמו סתם חמורים שלהם שסוף סוף הושפעו מהחכמה של הגדולים.

פעם מרן זצ"ל סיפר על הגאון החתם סופר שבעת שמסר שיעור "כללי" בישיבה הקשה קושיא חזקה על הרמב"ם, וכולם היו פעורי פה, ולא ידעו איך ליישב. פתאום קם אחד התלמידים ואמר: "כבוד הרב, אז מקסימום נאמר שהרמב"ם טעה!!! מיד הרב הסתכל עליו וקרא לו לעיני כולם: "חמור". כל התלמידים לא הבינו, איך יכול להיות שהגאון הגדול החתם סופר יקרא לתלמיד "חמור". מיד הסביר החתם סופר את כוונתו, על פי דברי הגמרא הנ"ל "אם ראשונים כמלאכים - אנחנו כבני אדם, ואם ראשונים כבני אדם - אנחנו כחמורים", כלומר, אם אנחנו יודעים להעריך את רבותינו הקדמונים שהם כמו מלאכים והם לא בני אדם, אז סימן שאנחנו בני אדם, אבל אם אנחנו מעריכים אותם שהם כבני אדם, כלומר הם סך הכל בני אדם וכמו

"אֲשֶׁרִי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הִלֵּךְ בְּעֵצַת רְשָׁעִים"

ז. עוד תשמעו מה כותב (י"ד ח"ג סימן פב) האגרות משה על אותם שרוצים לשלב יחד עם לימודי קודש גם מקצוע כדי להתפרנס, וזה תוכן דבריו: עצם לימודי חול אף כשאין בהם כפירה וגם לא תערובת נשים, הוא איסור שעוזבים חיי עולם. ומה שמצאנו בגמרא תענית (כא ע"א) שאילפא האמורא הלך לעסוק בפרנסתו, לא היה זה אלא לזמן קצר ולהכרח פרנסתו, כי היו עניים גדולים להחיות עצמם ובני ביתם, ומטעם זה לא נענש אילפא. אבל בחורים ואברכים צעירים שעדיין לא למדו כל הצורך, בזה שיכניסו עצמם ללימודי חול, הרי לא שייך שיגיעו למדרגת תלמיד חכם, כי צריך לזה כל כוחות הנפש שחננו השם יתברך בדעת ובהבנת הדברים. ואם יבזבז כוחותיו גם ללימודי חול, במשך הזמן ייעשו לימודי החול אצלו עיקר בהכרח, כי היצר יאמר לו אחר זמן שצריך יותר זמן ללימודי חול, אם אתה חושב להתפרנס. ולא שייך לגדול בתורה ואי אפשר אפילו להיות קצת תלמיד חכם ובן תורה, כשגוזל מזמנו ומעמל כשרונותיו בשביל לימודי חול. ובמקום לגדול ירד מטה מטה. ובענין הפרנסה, כבר אמרתי שזו עצת רשעים שהזכיר דוד (תהלים א א): "אֲשֶׁרִי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הִלֵּךְ בְּעֵצַת רְשָׁעִים", ולשומעים שלא לעזוב את לימוד התורה כלל, אף לא לשעה, יתברכו בהצלחה בתורה כרצונם, ובכל ענייני הגוף בכל הברכות. עכ"ד.³

"תָּנָה בְּנֵי לִבְךָ לִי, וְעֵינֶיךָ דְרָכֵי תִצְרֶנָּה"

ח. ומעתה, קל וחומר בן בנו של קל וחומר בדור הזה שבנוסף לכל הנ"ל, גם בעוונות הרבים הניסיונות הרבה יותר גדולים ורק הולכים ומתגברים מיום ליום, והפרוץ מרובה על העמוד, והקלקולים מצויים בכל פינה ובכל זווית, בכל בית ובכל כיס, והיכן שיניח אדם את עצמו הוא חלילה בסכנה רוחנית, ובכל רגע הוא צריך להיות בעינא פקיא [סתמיא] לבל ישל בפרט בעיניו, כמו שאמרו בירושלמי (ברכות פ"א ה"ה), ליבא ועינא תרי סרסורי דעבירה, שנאמר (משלי כג כח): "תָּנָה בְּנֵי לִבְךָ לִי, וְעֵינֶיךָ דְרָכֵי תִצְרֶנָּה", אמר הקב"ה אי יהבת לי לבא ועינא, אנא ידע דאנת דידי. וזה מדובר אפילו על מי שיושב ועוסק בתורה, ורק מידי פעם הוצרך לצאת, שעדיין כמה וכמה צריך להיזהר שלא יפול ברשתו של יצר הרע ויסתכל אנה ואנה. על אחת כמה וכמה העובדים בחוץ, שחשופים הם הרבה הרבה יותר לקלקולים שברחוב, ובקלות יכולים חלילה ליפול ולאבד עולמם ברגע, וכבר נאמר (משלי ז כד): "כִּי רַבִּים חֻלְלִים הַפִּילָה, וְעַצְמִים כָּל הַרְגִיחַ". ע"ש.

מחלוקת רבי ישמעאל ורבי שמעון בר יוחאי

ט. והנה אף בזמנם שנראה שהיה ענין דוקא לעשות מלאכה, ולכן גדול הנהנה מיגיע כפיו יותר מירא שמים, הנה אין הדבר ברור ומוסכם כל כך, שכבר מצאנו בגמרא ברכות (לה ע"ב) מחלוקת בזה: **תנו רבנן, 'וְאִסְפַּתְּ דַּגְנְךָ' מה תלמוד לומר? לפי שנאמר (יהושע א ח): 'לֹא יָמוּשׁ סֶפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהִגִּיתָ בוּ יוֹמָם וְלַיְלָה', יָכוֹל דְּבָרִים**

שכל אדם יכול לטעות, גם הם טועים לפעמים, סימן שאנחנו חמורים, כי מי שלא יודע להעריך את הקדמונים ואומר שהם טועים, הוא פשוט "חמור".

³ ראיתי פעם מעשה בבחור מיישבת כפר חסידים, שהגיע לגיל הנישואין ובא בזמנו אל המשגיח רבי אליהו לופיאן זצ"ל וביקש שרוצה לצאת ללמוד מקצוע קודש - להיות סופר כדי לכתוב ספרי תורה, תפילין ומזוזות. כששאלו הרב, מדוע הוא החליט פתאום ללמוד ספרות? ענה הבחור: אני מקוה שבעזרת ה' אתארוס בקרוב, וכדאי שיהיה לי מקצוע לחיות בכבוד. שאל המשגיח: ומי אמר שתתארוס בקרוב, אולי תישאר רווק ותוכל ללמוד בלי טרחה. נבהל הבחור: מה פתאום, הלא כתוב 'מה' אשה לאיש', הזיווג כבר נגזר משמים. אמר הרב, טוב, אך מי אמר שהמשפחה תגדל ויהיו לך ילדים, אולי תשארו זוג, ותספיק לך בהרווחה משכורת הכולל. הבחור נבהל ושאל: מדוע המשגיח מנבא שחורות, ה' יעזור ויהיו לי בנים, למה לחשוב אחרת. והוסיף, אני מבקש שהרב לא יפתח פה לטשון, שלא יהיה חס ושלום כשגגה היוצאת מלפני השליט. המשגיח הרגיעו ושאל אותו: אבל עדיין מי אמר שהמקצוע יהיה מבוקש, הלא הרבה מובטלים יש בשוק על אף שיש להם מקצוע ביד? שוב התפלא הבחור למה לחשוב כך, ה' יעזור שתהיה לי כתיבה יפה, ויהיו לי הרבה קליינטים. אז חייד המשגיח ואמר: 'שמעו אוזניך מה שפיך מדבר', על הכל אתה אומר: ה' יעזור, ה' יעזור שתהיה לי אשה, ה' יעזור שיהיו לי ילדים, ה' יעזור שתהיה לי כתיבה יפה ויבואו קליינטים, אינך נזקק לעזור לו כלל, אם כן למה בפרנסה אתה רוצה לעזור לו, תלמד והוא יעזור. הבחור המשך בלימודיו בישיבה, וה' עזר לו והתארוס, ה' עזר לו והתחתן, ה' עזר לו ונולדו לו ילדים, וה' עזר ונעשה תלמיד חכם ראש ישיבה.

ככתבם? תלמוד לומר: "וְאֶסְפֹּת דְגָנְךָ - הנהג בהם מנהג דרך ארץ, שאם תבוא לידי צורך הבריות, סופך ליבטל מדברי תורה. רש"י דברי רבי ישמעאל. רבי שמעון בר יוחאי אומר, אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישראל עושים רצונו של מקום, מלאכתם נעשית על ידי אחרים, שנאמר (ישעיה סא ח): "וְעָמְדוּ זָרִים וְרָעוּ צְאֻנְכֶם, וּבְגֵי נָכַר אֶפְרַיִם וְלְכַמְיָם". ובזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום, מלאכתם נעשית על ידי עצמם, שנאמר: "וְאֶסְפֹּת דְגָנְךָ", ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידם, שנאמר (דברים כח מה): "וְעִבְדְתָּ אֶת אֱיֹבֶיךָ". ומבואר שהמחלוקת הזו קיימת כבר מזמן התנאים הקדושים היאך ההנהגה הנכונה של האדם צריכה להיות, לדעת רבי ישמעאל הנהג בהם מנהג דרך ארץ, לכן תשלב מעט עבודה עם התורה. ואילו לרשב"י תורה בלבד. אבל מעניין שהגמרא מסיימת שם, אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידם, כרבי שמעון בר יוחאי ולא עלתה בידם. ומבואר שוב לכאורה שהשיטה הרווחת והנכונה היא שיטת רבי ישמעאל, ולכן הרבה עשו כן והצליחו, וזו וזו התקיימה בידם. ואילו שיטת רשב"י לא צלחה כל כך. אבל קשה, כי אם רואה רשב"י שהשיטה שלו לכאורה לא צלחה, למה אם כן לא חזר בו להורות כרבי ישמעאל?

סתיירה בדברי רבי מאיר

י. עוד יש להבין, הרי בשיעור הקודם (גליון 31 אות 1) הבאנו את שיטת רבי מאיר, שגם הוא סובר שיעסוק אדם מעט במלאכה כדי מחייתו, וכמו שאמר במשנה באבות (פ"ד מ"א), הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה. וכן בסוף מסכת קידושין: לעולם ילמד אדם לבנו אומנות נקיה וקלה. וקשה כי בגמרא שם מובא, רבי נהוראי אומר: "מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה". והרי בגמרא עירובין (יג ע"ב) אמרו: "לא רבי מאיר שמו אלא רבי נהוראי שמו, ולמה נקרא שמו רבי מאיר, שהיה מאיר עיני חכמים בהלכה". נמצא אם כן שרבי מאיר הוא רבי נהוראי, אם כן תחליט מה דעת רבי מאיר, פעם הוא אומר שיעבוד מעט, ופעם הוא אומר שלא ילמד אלא תורה?

שתי דרגות במידת הביטחון

יא. וצריך לומר שרבי מאיר מדבר בשני סוגי בני אדם במידת הביטחון בהקב"ה, ישנם שהם בדרגת ביטחון גבוהה מאוד, עד כדי כך שמסוגלים שלא לעבוד כלל, ובוטחים בהקב"ה שישפיע עליהם פרנסה כדי מחייתם. אולם אי אפשר להתעלם מהמציאות שרוב ככל בני אדם אינם בדרגה גבוהה זו, ועליהם לעשות השתדלות, כמו שנאמר (דברים טו יח): "וּבְרַבְּךָ ה' אֱלֹקֶיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה", ודרשו בספרי, יכול אפילו יהיה יושב ובטל, תלמוד לומר "בְּכָל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה", אתה תעשה והקב"ה יתן ברכה במעשי ידך. לכן, אותם שהם בדרגה הגבוהה אומר רבי מאיר, עליהם להניח כל אומנות שבעולם ולא לעסוק אלא בתורה. אבל רוב בני אדם יעשו עסק, אך ימעטו בו באופן שרוב עסקם יהיה בתורה, כי עיקר ביאתו של האדם לעולם לעסוק בתורה. וזה גם מדויק בלשונו של רבי מאיר, שכאשר דיבר על יחיד סגולה בדרגת ביטחון גבוהה, אמר, מניח "אני" כל אומנות שבעולם, אני דייקא, מדבר על אנשים כמוהו בדרגה שלו, הם יכולים להרשות לעצמם שלא לעסוק אלא בתורה, והקב"ה ישפיע עליהם פרנסה. אבל מה שאמר "הוי ממעט בעסק", וכן "לעולם ילמד אדם לבנו אומנות נקיה וקלה", שמה מדובר על רוב העולם שאינם בדרגת בטחון גבוהה, לכן יעבדו מעט, אבל עיקר עסקם יהיה אך ורק בתורה.

תורה שנקנית ביסורים התוצאות מרחיקות לכת

יב. ובדרך זו ניתן לבאר גם את מחלוקת רבי ישמעאל ורבי שמעון בר יוחאי הנ"ל, רבי ישמעאל מדבר אל רוב העם שאינם בדרגת בטחון

גבוהה כל כך, לכן "הנהג בהם מנהג דרך ארץ". אבל רשב"י שלמד במערה יחד עם בנו שלוש עשרה שנה והרגיש מה זו השגחה פרטית, איך הקב"ה דאג למחסורו "ושם נברא מעין לו וחורב למאכלו", אם כן אדרבה ואדרבה ככה צריך כל אדם לטעת בליבו ובלב בניו להתאמץ ללכת על הכי גבוה ולהתחזק באמונה ובטחון בבורא יתברך, וממילא יזכה מנגד גם לקבל הכי גבוה. כי מי זכה למה שזכה רשב"י, לגלות סתרי תורה, לגלות בעולם את הזוהר הקדוש, פלאי פלאות, וכל זה בזכות מה? בזכות מסירות הנפש של עמל התורה ביגיעה בעירום ובחוסר כל, ולכן זכה גם מנגד להשפיע על כל העולם שפע רוחני שאין לו אח ורע. וכמו שהגמרא (שבת לג ע"ב) אומרת שכאשר יצא רבי שמעון מהמערה, יצא לקראתו רבי פנחס בן יאיר, ולאחר שלש עשרה שנה ששהה בחול ולא התרחץ, הכניס אותו ר' פנחס למרחץ, וראה שנעשה בשרו מלא פצעים 'נקבים נקבים חלולים חלולים'. הצטער רבי פנחס והיה בוכה ונשרו הדמעות על הפצעים, והיה רבי שמעון צועק מהצער שהדמעות המלוחות הכאיבו לו. אמר לו רבי פנחס: אוי לי שראיתך בכך! אמר לו ר' שמעון: אשריך שראיתני בכך! שאילמלא לא ראיתני בכך, לא מצאת בי כך. כי בעבר כשהיה רבי שמעון מקשה קושיא, היה רבי פנחס מתרץ שנים עשר תירוצים. אבל לאחר שיצא מהמערה, כשהיה רבי פנחס מקשה קושיא, היה רבי שמעון מתרץ עשרים וארבעה תירוצים. פלא פלאות!!! זהו כח של תורה בצער, הסייעתא דשמיא היא הרבה יותר גדולה. ועד היום אנחנו רואים את הפירות ופירי פירות של ההשפעה שלו בעולם כולו, וכל שנה ושנה עולים מכל קצוות תבל לקברו במירון ביום ל"ג בעומר, מה שלא מצאנו בשום צדיק עד כדי כך בממדים כאלו.

שלש מתנות טובות

יג. לכן גם מובן, למה דוקא רשב"י דורש דרשה זו (ברכות ה"א): **תניא, רבי שמעון בן יוחאי אומר: שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, וכולן לא נתנן אלא על ידי יסורים. ואלו הן: תורה, ארץ ישראל, והעולם הבא. תורה מנין, שנאמר: "אֲשֶׁרִי הִגְבַּר אֲשֶׁר תִּיַסְרֻנוּ יְהוָה וּמִתּוֹתָיִךְ תִּלְמַדְנִי".** כי רשב"י טעם טוב מה זוכה אדם שלומד תורה מתוך קושי, מתוך דוחק, מתוך יסורים, כמה הוא מרוויח, כמה חידושים הוא זוכה לחדש ולהביא לעולם. לכן הוא אומר לך, שעם כל הכבוד לשיטה של רבי ישמעאל שהיא מתאימה לרוב העם, אבל דע לך שהעיקר הוא לא ככה, כי בכל יהודי יש פוטנציאל להגיע לפסגות גבוהות מאוד, ולחדש חידושים בתורה שלא שמעתן אוזן מעולם, ועל זה אנחנו מתפללים כל יום "ותן חלקנו בתורתך". וכשילמד בדוחק יותר, הוא יוכל להגיע רחוק יותר. וכמו שכותב הרמב"ם (פ"ג מהל' ת"ת ה"ב): אין דברי תורה מתקיימים במי שמרפה עצמו עליהם... **אלא במי שממית עצמו עליהם, ומצער גופו תמיד, ולא יתן שינה לעיניו ולעפעפיו תנומה.** ואמרו בשיר השירים רבה על הפסוק: "הֶאֱלֹף לָךְ שְׁלָמָה וּמֵאֲתִים לְטֹטְרִים אֶת פְּרִי", העושה בצער נוטל אלף, שלא בצער נוטל מאתים בשכרו. ממי אתה למד, משבט יששכר ושבט נפתלי. שבט נפתלי על ידי שהיו עוסקים בתורה בצער, נטלו שכר אלף, שנאמר (דה"א יב לה): "וּמִנְפֹתַי שְׂרִים אֶלֶף", אבל שבט יששכר על ידי שהיו לומדים תורה שלא בצער, שהרי זבולון דאג לכל מחסורם, נטלו שכר מאתים, שנאמר (שם לב): "רֵאשִׁייהֶם מֵאֲתִים". לכן אומר רשב"י הדרך הנכונה היא, להתחזק באמונה ובטחון בהקב"ה שישפיע לו פרנסה כדי מחייתו, וכבר הבאנו מדברי הרמב"ם (סוף הלכות שמיטה ויובל): **כל איש אשר נדבה רוחו אותו, והבינו מדעו, להיבדל לעמוד לפני השם לשרתו ולעובדו לדעה את השם, והלך ישר כמו שעשהו האלוקים, ופרק מעל צווארו עול החשבונות הרבים אשר ביקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קודש קדשים, ויהיה השם חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו, הרי דוד אומר: "ה' מִנֵּת חֶלְקִי וְכוּסִי, אֶתָּה תוֹמֵךְ גּוֹרְלִי". ע"כ.**

יְדַעְתִּי בְּנֵי יְדַעְתִּי גַם הוּא יִקְהֶה לָעַם וְגַם הוּא יִגְדֵל וְאוֹלָם אֲחִיו תִּקְסֹן יִגְדֵל מִמֶּנּוּ וְרָעוּ יִקְהֶה מִלֵּא הַגּוֹיִם. וצריך להתבונן מה נחלקו יעקב ויוסף? ולפי המבואר לעיל אפשר לבאר, כי הרי ההבדל בין מנשה ואפרים היה, כי מנשה היה המליץ בינונים, הוא היה המוציא והמביא בבית אביו, וגם היה עוסק בתורה. לא כן אפרים משעה שבא יעקב למצרים, לא זהו ידו מתוך ידו, כל היום היה יושב ועוסק בתורה עם יעקב. והנה יוסף סבר כיון שהשיטה של מנשה היא השיטה המתאימה לרוב העולם, לכן רצה להקדים את מנשה, כשיטת רבי ישמעאל, לכן טען לאביו "לא כן אבי פי זה הִבְכַר

4 ובזה גם ניתן להסביר את נקודת המחלוקת בין יעקב אבינו ויוסף הצדיק, שכאשר הביא יוסף את שני בניו מנשה ואפרים ליעקב אביו שיברך אותם, יעקב הפך את ידיו, כמו שנאמר: "וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת יָמִינוֹ וַיִּשָּׂת עַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם וְהוּא הַצָּעִיר וְאֵת שְׂמָאלוֹ עַל רֹאשׁ מְנַשֶּׁה שֶׁכָּל אֵת יָדָיו כִּי מְנַשֶּׁה הִבְכּוֹר... ואילו יוסף לא מצא חן בעיניו הדבר ומנסה לשנות, כמו שנאמר: "וַיֵּרָא יוֹסֵף כִּי יֹשֵׁת אָבִיו יָד יָמִינוֹ עַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם וַיִּזְעַק בְּעֵינָיו, וַיִּתְמַךְ יָד אָבִיו לְהִסִּיר אֹתָהּ מֵעַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם עַל רֹאשׁ מְנַשֶּׁה. וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֵל אָבִיו לֹא כֵן אָבִי כִּי זֶה הִבְכַר שִׁים יְמִינְךָ עַל רֹאשׁוֹ. וַיִּמָּאן אָבִיו וַיֹּאמֶר

יד. על כל פנים, פשוט שכל זה בזמנם שלא היה מושג שאדם ילמד ויקבל משכורת, על כן רוב העם היו צריכים לעבוד מעט כדי מחייתם. אבל היום, שברוך השם יש כוללים ומקבלים משכורת, אין ספק שגם אם אדם לא בדרגת ביטחון גבוהה כל כך, הרי שלימודו בכולל הוא בגדר ההשתדלות לפרנסה, והקב"ה ימלא חסרונו.⁵

כך היא דרכה של תורה

זכה ברוך השם לקיים את התורה מעושר. לעומת זאת אדם שהתברך בהרווחה כלכלית, ובכל זאת הוא טרוד בעוד צבירת ממון, ובתוספת שעות עבודה, ומתבטל מלימודו לשם כך, סופו שיגיע חלילה למצב דחוק שיצטרך לעמול קשה לפרנסתו, ולא יהיה לו פנאי ללמוד.

ר' עקיבא קיים את התורה מעוני וזכה לקיימה מעושר

טו. וכבר אמרו חז"ל (אבות פ"ד מ"ט): "כל המקיים את התורה מעוני, סופו לקיימה מעושר. וכל המבטל את התורה מעושר, סופו לבטלה מעוני". לכן גם אם המצב דחוק, והוא מתאמץ ושוקד על התורה, ומסתפק במעוט, סופו שיזכה ללמוד מתוך הרחבה. וכמו שאמרו (אבות דרבי נתן פרק ה) על רבי עקיבא: בכל יום ויום היה מביא חבילה של עצים, חציה מוכר ומתפרנס וחציה משתמש בה. עמדו עליו שכניו ואמרו לו: עקיבא, אבדתנו בעשן, מכור אותן לנו, וטול שמן בדמיהם ושנה [ותלמד תורה] לאור הנר. אמר להם: הרבה סיפוקים [שימושים] אני מסתפק בעצים אלו: אחד שאני שונה בהם, ואחד שאני מתחמם כנגדם, ואחד שאני ישן בהם. עתיד רבי עקיבא לחייב את כל העניים בדין, שאם אומרים להם מפני מה לא למדתם תורה? והם אומרים מפני שעניים היינו. אומרים להם: והלא רבי עקיבא עני ביותר ומדולדל היה. ואם אומרים מפני טפנו וילדינו, אומרים להם: והלא רבי עקיבא היו לו בנים ובנות. בן ארבעים שנה הלך ללמוד תורה, לסוף שלש עשרה שנה לימד תורה ברבים. אמרו: לא נפטר מן העולם עד שהיו לו שלחנות של כסף ושל זהב, ועד שעלה למיטתו בסולמות של זהב. והיתה אשתו יוצאה בקרדוטיין ובעיר של זהב [עטרה של זהב לראשה, וירושלים של זהב מצוירת עליה]. אמרו לו תלמידיו: רבנו ביישתנו ממה שעשית לה [שכל כך פינקת את אשתך בתכשיטים]. אמר להם: הרבה צער הצטערה עמי בתורה.

יז. ונסיים בדברי חז"ל (אבות פ"ו מ"ד): "כך היא דרכה של תורה: פת במלח תאכל, ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל. ואם אתה עושה כן, אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא". ויש להבין, וכי רק כך קונים תורה?! הלא אם בורא עולם נתן לאדם שפע ומזון טוב, ויש ביכולתו לאכול כל יום יותר מפת במלח, ויש ביכולתו לישון על 'עמינח' ולא על הארץ, האם במצב כזה אינו יכול לזכות לתורה? ונראה ברור, כי מי שנתן לו הקב"ה שפע, אדרבה ישתמש בזה כדי ללמוד תורה יותר ויותר, ויכוון שאוכל טוב וישן טוב כדי לעשות רצון השם בחשק ובשמחה.⁷ אך נקודת המוצא היא: האם גם במצב שבורא עולם לא היה נותן לך את כל השפע הזה, גם אז היית נשאר לעסוק בתורה? או שאז כבר היית עוזב את התורה ויוצא לעסקים, כי חסרות לך ההנאות הללו? זו נקודת המבחן של האדם! אם עכשיו הוא עוסק בתורה רק בגלל שיש לו את כל צרכיו, אבל אם יגיע יום שלא יהיו לו כל צרכיו, הוא לא יעסוק בתורה, הוא לא יזכה לתורה בדרך זו. אבל אם עכשיו הוא עוסק בתורה, ובדעתו שגם אם חלילה יגיע לקשיי פרנסה, עדיין הוא יעסוק בתורה ולא יעזבה, כך בדרך זו יוכל לזכות לתורה. וזה מדויק בלשון התנא שכתב הכל בלשון עתיד: פת במלח 'תאכל', ומים במשורה 'תשתה', ועל הארץ 'תישן', ולא אמר פת במלח 'אתה אוכל', ומים במשורה 'אתה שותה', ועל הארץ 'אתה יושן', ואילו בתורה כתב בלשון הווה: "ובתורה אתה עמל". ללמדך שלא דוקא עכשיו בפועל צריך לאכול כך ולישון כך, אלא אף שכרגע יש לך שפע, אל תחשוב שרק במצב הזה אתה עוסק בתורה, אלא גם אם חס ושלוש יגיע יום ולא יהיה לך, גם אז תעסוק בתורה כמו עכשיו. בהבנה אמיתית כזו ובדרך זו, אפשר לזכות לדרכה של תורה. ובשבוע הבא אולי נסיים את הנושא בלי נדר.

מין זצ"ל קיים את התורה מעוני וזכה לקיימה מעושר

טז. כך גם ידוע בדור האחרון על מרן זצ"ל שהיה בצעירותו עני מרוד עד מאוד,⁶ ובכל זאת לא בטל מלימודו והמשיך לשקוד על התורה יומם ולילה בעידודה של רעייתו הרבנית מרגלית ע"ה. וברבות השנים

לפני 26 שנה, בליל השבעה של הרבנית מרגלית ז"ל [אב תשנ"ד], דיברו הרבה הרבה בשבח הרבנית שהסכימה להינשא למרן מחמת אהבתה והערכתה לתורה על אף היותו עני מרוד, וכשמרן עלה לדבר אמר, כל מה שאמרו פה אמת ויציב, והוסיף מרן, שכאשר הם התחתנו, מרוב עניות, אפילו כפית לאכול לא היה להם, היו צריכים כל פעם לשאול כפית מהשכנים. במקום ארון בגדים, היו תולים שקיות על מסמרים בקיר. ופעם אמר לי מרן הראש"ל שליט"א שכשהיו ילדים, היתה הרבנית מחלקת בננה אחת לכל הילדים, וכל אחד מקבל פלח אחד של בננה. עד כדי כך!!!

⁷ לפני 27 שנים כשנפתחה ישיבת "חזון עובדיה", מרן זצ"ל הגיע לישיבה ביום הפתיחה, ולאחר שמסר שיעור בתחילת מסכת גיטין שלמדנו אז, בנו מורנו ראש הישיבה שליט"א לקח את מרן דרך החדר אוכל, וכשמרן ראה את השפע הגדול שהכינו לארוחת ערב הראשונה בישיבה, אמר בלשון זו: "תן להם לאכול טוב, לישון טוב, תוכל לתבוע מהם טוב". כי כשאדם רעב, אין לו ישוב הדעת, והוא לא יכול ללמוד כהוגן.

שים 'מינד' על ראשו, אבל יעקב ענה לו: "ידעתי בני דעתי גם הוא יקהי לים וגם הוא יגדל, ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו", כלומר גם זו שיטה, אבל מי שרוצה לעלות ולהתעלות ולהגיע לפסגות גבוהות ועצומות, ידע כי רק זו השיטה לשבת כל היום ולעסוק בתורה ביתר שאת וביתר עוז, ללא שום תערובת אחרת כלל ועיקר, ולכן אין ספק כי 'אחיו הקטן יגדל ממנו', והיינו כשיטת רבי שמעון בר יוחאי. לכן גם מסיים עקב: "ויברכם ביום ההוא לאמור, כך יברך ישאל לאמר, ישמך אלקים פאפריים וכמנשה, וישם את אפריים לפני מנשה", ופירש רש"י: הבא לברך את בניו, יברכם בברכתם ויאמר איש לבנו "ישמך אלקים כאפריים וכמנשה", כלומר יעקב מחדיר בכל אבא ואבא מעם ישראל איך יברך את בניו קודם כל כאפריים, ראשית תחדיר את השאיפות בילדים שלך שיהיו כמו אפריים 'ללכת על כל הקופה', ללכת על הכי גבוה, ורק אם חס ושלוש לא הצליח בשיטה זו, היה קשה עליו, 'לא כל מוחא סביל דא', אז אין ברירה אז שיהיה כמו מנשה. לכן חוזרת התורה שוב, וישם את אפריים לפני מנשה, שזו השיטה הראשונה והעיקרית.

ועל כל פנים, ברור שגם אם חננו השם יתברך באפשרות כספית, לא ירגיל את עצמו במעדינים ותפנוקים כלל, כי ככה בוודאי לא קונים תורה, כמו שכותב הרמב"ם (פ"א מהל' ת"ת ה"ב): אין דברי תורה מתקיימים באלו שלומדים מתוך עידון ומתוך אכילה ושתייה... וכתבו התוספות (כתובות קד ע"א) בשם תנא דבי אליהו: "עד שיתפלל אדם שיכנסו דברי תורה לגופו, יתפלל שאל כנסו מעדינים לגופו". וכמו שאמר מרן זצ"ל: יש אחד לומד תורה, פעם אוכל 'בטיח', פעם מילון, ככה לא קונים תורה...

⁵ וכמו שהיה אומר הגאון רבי יהודה צדקה זצ"ל, פרשת 'ויחי יעקב' פרשה שתומה. דהיינו, האברכים שהם בחינת יעקב, שעליו נאמר "ויקב איש תם ישב אהלים", איך הם חיים, איך הם מתפרנסים מהמשכורת הזעומה של הכולל? זו פרשה שתומה, באמת לא מובנת, אל תשאל שאלות, כי אי אפשר להסביר את זה, וממילא אתה לא תבין. זו ברכה מיוחדת של בורא עולם. משל למה הדבר דומה? כבשה ממליטה כל פעם, אחד, ו'פעם ב... שנים. לעומת זאת כלבה ממליטה כל פעם שבעה, שמונה גורים ויותר. והנה כמה כבשים שוחטים בכל יום? אלפים. לעומת זאת, כלבים, לא שוחטים מהם. ולפי זה מה היה צריך בעולם יותר, כלבים או כבשים? פשוט שכלבים, אבל המציאות מוכחת לא ככה, ישנם עדרים עדרים של כבשים, הרבה יותר מכלבים. למה? איפה כל הכלבים נעלמו, הם נולדים יותר, לא שוחטים מהם? אלא ככה הקב"ה ישתבח שמו הטבעי בעולמו, כל דבר שהוא טהור יש בו ברכה. הכבש הוא טהור, יש בו ברכה. ההבדיל מי שזוכה לעסוק בתורה, יש בו קדושה טהרה, התורה מקדשת אותו, אז הקב"ה שולח לו ברכה, מעט המחזיק את המרובה.

ובדרך אגב, כך גם לגבי ההנהגה של האדם עם בני ביתו, אין זה חינוכי כלל להרגיל את הילדים למותרות, מעדינים ומתקנים, ובפרט שדברים אלו לא בריאים כל כך, ורק מיעוטם יפה לכבוד שבת וחג, או כשעושה כן לדרבן את עצמו ללמוד תורה בחשק. וזכורני בזמנו כשהיינו גרים בכרמיאל, והגיע "בין הזמנים" ואז לא היה כמו היום ישיבות בין הזמנים מסודרות, ונשארתי ללמוד בבית, אך התקיים בי הפסוק: "יהי השמש לבוא ותדרמה נפלה על אפריים", מרוב החוס, היתה תרדמה נופלת עלי, אמרתי לעצמי, שלמה המלך לימד אותנו (משלי כד ו): "בתחבולות תעשה לך מלקמה". מה הייתי עושה? הייתי ממלא כוס גלידה ומניחה לפני, וקוצב לעצמי, כשאמור עמוד בית יוסף שלם, אני יאכל את הגלידה. ואז אם הייתי לומד טוב בהתמדה, נמצא שהעמוד נגמר מהר, והגלידה נשארק קפואה כהוגן, ונאכיל את כהוגן. אבל אם חלילה הייתי לומד בעצלתיים, העמוד נגמר לאחר הרבה זמן, וממילא הגלידה היתה נמסה, ולא היה בה לא טעם ולא ריח. אין ספק שבמקרים כיוצא באלו, בודאי שככה נאה ויאה שנעשה כדי לדרבן אותנו, ואין זה בגדר מותרות, חלילה, כי אדרבה, אם זה הצורך עתה, שעל ידי זה יעסוק בתורה, אשרי חלקו ומה נעים גורלו. ואין ספק שיקבל שכר טוב אצל הקב"ה על כל כפית גלידה שאכל. ותן לחכם ויחכם עוד.

⁶ ומי מדבר על בגדים חדשים, אפילו אוכל לא היה. היה מרן אוכל ארוחת צהרים פרוסת לחם ומטפף עליה טיפות לימון כדי ללחלח את הפרוסה שיוכל לבלוע. מרן אבי שליט"א סיפר לי, שבזמנו הציעו שידוך למרן את בתו של חכם אחד ע"ה, ולא הסכים לשידוך, למה? אמר, מה תאכל בתי ארוחת צהרים, לחם ועגבניה?! ואני שמעתי פעם ממרן זצ"ל שתיאר את העניות שהיתה בזמנו, וככה אמר: בצעירותו, מי שהיה אוכל ארוחת צהרים לחם ועגבניה, היה נחשב עשיר. ומי שהיה אוכל לחם וחביתה, זה היה מיליונר...